

A kulturális decentralizáció múltja és jelene I.

A kulturális decentralizáció problémája a kiegyezés koráig nyúlik vissza. Pest, Buda és Óbuda egyesítése, majd az egységes Budapestnek európai értelemben vett nagyvárossá való fejlesztése a múlt század utolsó évtizedeiben valóságos nemzeti ügyé vált. „A főváros hazánk szíve” akkoriban felkapott, divatos fordulat volt. Az egész magyar társadalom örömmel üdvözölte gazdasági, közlekedési, politikai, közigazgatási és kulturális szempontból egyaránt kedvező fekvésű fővárosunk nagyobbdását, csinosodását. Az ország többi része pedig a főváros érdekében szerényen beérte a maga szűkös vidéki viszonyaival.

1

Mindez a feudális maradványokkal, külföldi függőségekkel súlyosan terhelt hazai kapitalizmus és — jelentős mértékben osztrák — német — zsidó eredetű — polgárság viszonylag gyors előretörésének időszakára esett. A koncentrált — és ekkor még alapvetően haladó — tőkés fejlődést súlyos ellentmondások kísérték. Ezek közül az egyik legfeltűnőbb a két-három évtized alatt modern világvárossá nőtt Budapest és a körülötte maradt, illetve támadt „nagy magyar ugar”, a „dunai Ázsia lápvilága” közötti ellentmondás volt. Ady Endre mély keserőséggel és szinte tudományos pontossággal ábrázolta ezt a világot és ezt a kort.

Nem véletlen, hogy először éppen a forradalmi szocialista baloldal, majd a polgári radikális és liberális progresszió kezdte bíráltni fővárosunk monopolhelyzetét, a kulturális decentralizáció hiányát. Szabó Ervin a Népszavában már 1900-ban így írt: „Budapesten, az ország fővárosában van központosítva az ipar, kereskedelem, a forgalmi utak, a tudomány és a szellemi élet legnagyobb része. Ez a körülmény, amelyet talán máshol bizonyos mértékben örvendetesnek mondhatnánk, Magyarországon jelentékeny akadálya a szocialista mozgalomnak.”

Tíz évvel később a Huszadik Század című polgári radikális folyóiratban a pécsi Doktor Sándor máig érvényes tanulságokkal úgy tette fel a kérdést, vajon Budapest valóban imponálóan gyors, de sok tekintetben mesterkéltni fejlesztése javára volt-e egyrészt magának a fővárosnak, másrészt az országnak: jó-e mindent csak a fővárosban összehordani, nem kár és nem hiba-e mostohaként bánni a vidékkel? Válaszának igazságát jó fél évszázadig nem lehetett kétségbe vonni: *nem Budapest gyors megnövekedése, nagysága, hanem egészségtelen fejlődése volt a hiba.* A főváros kedvéért elhanyagoltuk a vidéket, s a túlnövesztett fővárosnak nem lehetett üdvös példaadása és befolyása a vidékre.

A Huszadik Század cikkének szemléleti kiindulópontja az volt, hogy *minden kultúra a gazdasági alapra épül*, és hogy a kulturális decentralizációt is ennek szemszögéből kell megítélni. A főváros gazdasági viszonyairól meglehetősen kedvezőtlen képet rajzolt a cikk. A mindenféle kedvezményekkel támogatott modern protekcionista gyáripár, közlekedés és kereskedelem gyorsan fejlődött ugyan a 19. század végi és 20. század eleji fővárosban, az ország, a vidék elmaradottsága miatt azonban nem tudott igazán megalapozottan felvirágozni. A panamatenyésztklikkuralom és a feudális-klerikális nyomás kényszerében súlyos, tartós gazdasági bajok jellemezték a fővárosi életet: munkanélküliség, drágaság, lakás-, hús- és szénínség. *Igaz tehát, hogy gyorsan nőtt, szinte dagadt Budapest, de közben nem*

ért rá olyan országos hátteret, intézményeket és védő intézkedéseket kialakítani, amelyek elejét vehették volna a növekedéssel járó zavaroknak. Nyugat-Európa nagyvárosaiban mindez talán lassabban, de intenzívebben, szervezettebben és mélyebbre, a tömegekbe is hatolva zajlott le. Amerikában viszont a Budapestnél is gyorsabb fejlődésű nagyvárosok meg tudták teremteni a szükséges szerves intézményeket. Igaz, ott elavult hagyományok nem kötötték gúzsba a lakosság szabadabb szellemét. A századforduló Budapestjén a kisebbség felületes csillogása sem tudta elrejtetni a tömegnyomort, elmaradottságot.

Doktor Sándor szerint az egyoldalú fejlesztés mutatkozott meg abban is, hogy *minden vasúti fővonalnak Budapest lett a csomópontja.* A nagy ujjongással fogadott Baross-féle közlekedési rendszer kétségtelenül fokozta az ország utazási kedvét, gyorsította a kulturális haladást; elhanyagolta azonban a fővárost elkerülő közvetlen oldalösszeköttetéseket, és évtizedekig — tulajdonképpen mindmáig — hátráltatta a vidéki városok, csomópontok fejlődését.

Doktor Sándor élesen bírálta a politika központosítását is, megállapítva, hogy *míg Budapesten kialakították az országos és községi politikai életet, a vidéki közéletet végképp elposványosították.*

2

Az erre a beteg gazdasági és politikai alapra épült kultúra sem lehetett egészséges. A fővárosnak ugyan nem voltak földesurai, még olyan főpapi kara se, mint egyik-másik vidéki városnak, mégis milliókat kellett áldoznia felekezeti célokra, s a klerikalizmus legtöbbször éppen a fővárosban szervezkedett vidéki hódításaira. *Budapest század eleji oktatásügye, közigazgatása és egészségügye kétségtelenül jobb volt, mint a vidéké, de csak azért, mert a vidéké ekkor még sok helyen szinte középkori szinten állt.* A főváros kóros túltengésének egyik kulturális példáját Doktor Sándor a hazug és visszaélésekkel teli központosított egyetemi rendszerben látta, amelynek súlyos következménye volt *a régi vidéki főiskolák jelentőségének alászállítása, a vezetésre hivatott főiskolás ifjúság demoralizálása, eszmei megmértelyezése.* Mindez egyik legfőbb oka lett az egész magyar kultúra betegségeinek.

Érdemes Doktor Sándort hosszabban is idézni: *„Mint a hirtelen jött zápor, olyan a mi kultúránk. Csak a felületen terül szét, nem hat le a mélybe. Van minálunk minden modern haladásból — mutató. Ha tudomány kell, olyan fényes egyetemünk és műegyetemünk van a fővárosban, melynek épületeit és berendezését tekintve, nincs párja nyugaton. Ha művészet kell, a fővárosban vannak erre is művészgárdák, iskolák és gyűjtemények. Ha szociálpolitika kell, van állami gyermekvédelmünk, papiroson olyan, hogy világgá dicsekszünk vele. Technikai vívmányok, szellemi áramlatok frissiben elkerülnek hozzánk is. Mit mutathat fel a külföld, ami nálunk ne volna meg? Valóban van mindentől valami, legalább cégérnek, vakulj-magyar csillogásnak. De alul rongyos rajtunk az ing...”*

Doktor Sándor természetesen nem állította, hogy Magyarország minden bajának a főváros egyoldalú fejlesztése volt az oka, de hangsúlyozta, hogy *„az ok és okozatok láncolatában ez olyan feltűnő mozzanat, melyet nem méltattak még eddig annyi figyelemre, amennyit megérdemel.”* A centralizáció betegségéből való kigyógyulás feltételeit Doktor a következőkben jelölte meg: *a decentralizációt a gazdaságban kell elkezdni; az ipart és keres-*